

1950-1980 YILLARDA NOGIRONLAR HUNARMANDCHILIK
ARTELLARINING SURXONDARYO VILOYATI IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Ergasheva Sayyora Abdusolatovna

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi

kafedrasida katta o'qituvchisi,

sergasheva223@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10087040>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushidan keyin O'zbekistonning janubiy hududlaridan ya'ni Surxondaryo viloyatida nogironlik kooperatsiyalarining tashkil topishi va uning respublika, jumladan viloyat iqtisodiyotida tutgan o'rni haqidagi fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, 1950-1980 yillar davomida Termiz shahri hamda Sariosiyo va Sherobod tumanlarida tashkil etilgan nogironlar ishlab chiqarish korxonalarida faoliyat olib borgan mohir hunarmandlar haqidagi ma'lumotlar arxiv materiallari asosida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: kooperatsiya, nogironlik, hunarmand, tikuvchi, bordonchi, etikdo'z, sartarosh, artel turlari, Termiz, Sariosiyo, Sherobod.

THE ROLE OF CRAFTSMANSHIPS OF DISABLED PEOPLE IN THE
ECONOMY OF SURKHANDARYA REGION IN 1950-1980

Abstract. This article describes the establishment of disability cooperatives in the southern regions of Uzbekistan, i.e. in the Surkhandarya region after the Second World War, and their role in the economy of the republic, including the region. The information about the artisans who worked in production enterprises for the disabled, established in the districts, is widely covered based on archive materials.

Key words: cooperation, disability, craftsman, tailor, shoemaker, shoemaker, hairdresser, types of artel, Termiz, Sariosia, Sherabad.

РОЛЬ РЕМЕСЛЕНСТВ ИНВАЛИДОВ В ЭКОНОМИКЕ
СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1950-1980 ГГ.

Аннотация. В данной статье описывается создание кооперативов инвалидов в южных регионах Узбекистана, т.е. в Сурхандарьинской области после Второй мировой войны, и их роль в экономике республики, в том числе региона. Сведения о ремесленниках, работавших в производственные предприятия для инвалидов, созданные в районах г.

Ключевые слова: кооперация, инвалидность, ремесленник, сапожник, парикмахер, виды артели, Термез, Сарисия, Шерабад.

Kirish. Kooperativlar faoliyatini tadqiq etish shuni ko'rsatdiki, Sovet davlati davrida yurtimiz tarixidagi ulkan o'zgarish va turli vaziyatlarga qaramay, kooperativlar har qanday sharoitda odamlarni moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishda muhim rol o'ynadi. Bu o'rinda keng iste'mol mollari ishlab chiqarishda yetakchi tarmoqlardan biri bo'lgan hunarmandchilik kooperatsiyasi muhim rol o'ynadi. Mazkur kooperatsiya tizimdagi ishlab chiqarish hunarmandchilik artellarini o'zida birlashtirdi. Surxondaryo viloyati hunarmandchilik kooperatsiyasi va uning artellari faoliyatiga oid tadqiqot ishlari nihoyatda kam bo'lib, ayniqsa nogironlar kooperatsiyasi artellari faoliyati umuman tadqiq etilmagan.

1921-yil 8-dekabrda RSFSR Xalq Komissarlari Kengashi (SNK) va Mehnat va Mudofaa Kengashi (STO) raisining o'rinbosari A.D. Syurup RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining o'sha paytda ijtimoiy ta'minot shakllaridan biri sifatida qabul qilingan nogironlar uchun kooperatsiyani tashkil etish to'g'risidagi qarorini imzoladilar [14.B.67].

1922-yilda nogironlar kooperativlari ittifoqi tashkil etildi. Hunarmandchilik ustaxonalari artellarga birlashib, asosan yengil sanoat buyumlari ishlab chiqarardi. Ishlab chiqarishni tashkil etish va chakana savdoni kengaytirish bilan Vsekoopinsoyuz (Butunittifoq nogironlar kooperativ ittifoqi) shug'ullangan. Nogironlarning jamiyatga yanada muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun 1925-yil 13-martda ko'zi ko'rlar va 1926-yil 21-sentabrda (O'zbekistonda 1929-yil 21-mayda) [3.B.115] kar-soqovlarning jamiyatlari tashkil etildi. Ular birinchi navbatda ko'zi ko'r va zaif eshituvchilarni o'qitish va ishga joylashtirish bilan shug'ullangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1950-1980 yillarda nogironlar hunarmandchilik artellarining Surxondaryo viloyati iqtisodiyotida tutgan o'rni

haqidagi ma'lumotlar Surxondaryo viloyat davlat arxivining 376 -фонд, Artel invalidov "Put Staxanova" Djarkurganskogo rayona, 553-fond, Surxondaryo ko'rlar markaziy jamiyati Surxondaryo viloyat pravleniyasi (ko'rlar jamiyati Termiz ishlab chiqarish muassasasi, 1967-1991 yy.). 457-fond, O'zbekiston Ko'rlar jamiyati Surxondaryo viloyat bo'limi (1941-1958 yy.) hujjatlarida yoritilgan.

Maqolani yozishda arxiv hujjatlaridan tashqari tadqiqot mavzusiga bag'ishlangan o'lkashunoslarning asarlari, statistik to'plamlar, davriy matbuot materiallari, shuningdek sovet va mustaqillik davri olimlarining tadqiqotlari muhim manba vazifasini o'tab, ulardagi ko'pgina ma'lumotlar birinchi marotaba ilmiy tadqiqot doirasiga kiritildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar - tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, Surxondaryo viloyati mahalliy sanoat korxonalarining iqtisodiy rivojlanishida nogironlar hunarmandchilik artellarining ahamiyati tadqiq etilgan

Tahlil va natijalar. Nogironlar jamiyati nogironlarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish, ularni moddiy qo'llab-quvvatlash, shuningdek, bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirish va aholiga maishiy xizmat ko'rsatishni kengaytirishga hissa qo'shishi kerak edi. Nogironlar hamkorligining o'ziga xos jihati shundaki, harbiy yoki mehnat frontida jarohatlangan, sog'lig'ini Vatan ravnaqi uchun fido qilgan fuqarolar artellarga a'zo bo'lishdi. Ular turli yoshdagilar edi. Artel tarkibiga nafaqadagilar ham kirdi. Nogironning turmush darajasini oshirish nafaqat davlat ijtimoiy nafaqalari hisobidan, balki o'z mehnati hisobidan ham amalga oshirilishi kerak deb taxmin qilingan[9.B.12].

1948-yil 1-oktabr holatiga ko'ra nogironlar kooperatsiyasi tizimida 7981 kishi, shu jumladan, 5889 nafar artel a'zolari, 2092 nafar yollanma ishchilar bo'lib, ular a'zolar tarkibining 35,5 foizini tashkil etgan. Artel a'zolarining 1873 nafari Ikkinchi jahon urushi va 2883 nafari mehnat va baxtsiz hodisa nogironlari, 1046 nafarini vafot etgan jangchilar va harbiy xizmatchilar oilalaridan iborat bo'lgan[10.B.582].

Qayd etish kerakki, 1950-yillarda kooperativ sanoati ittifoq miqyosida keng iste'mol mollarinin choragidan yarmigacha bo'lgan qismini ishlab chiqargan bo'lib, xizmat ko'rsatishning asosiy qismi uning hissasiga to'g'ri kelgan[12,B.1]. Bu davrda respublika aholisi keng iste'mol

mollariga bo'lgan talabining 15-18 foizi hunarmandchilik kooperatsiyasi hisobidan qondirilgan[15.B.144]. Yanada achinarlisi shundaki, SSSR Ministrlar Sovetining 1952-yil 29-oktabrdagi maxfiy qaroriga asosan, xo'jalik ob'ektlarini qo'riqlash Butunittifoq nogironlar kooperatsiyasi uyushmasidan Ichki ishlar ministrligiga o'tkazilgan, oqibatda, 35 ming nafar nogironlar ishsiz qoldi[13.B.75].

Kooperativ birlashma birdamlik g'oyasiga asoslanib, muhtoj va aziyat chekkan insonga yordam ko'rsatib, o'z a'zolarining nafaqat moddiy ehtiyojlarini qondirish, balki ularning kasbiy o'sishi uchun ham g'amxo'rlik qildi[11.B.45]. Kooperativlar mablag'larning bir qismini kadrlar tayyorlash fondiga ajratdilar. Kooperativlarning madaniy-ma'rifiy ishlari tufayli aholining madaniy saviyasi ko'tarildi. Ba'zi artellarning ishi shu qadar olg'a bosdiki, ular hatto boshqa muhtoj nogironlarga yordam fondiga mablag' ajrata boshladilar. Chunonchi, 1955-yil Jarqo'rg'on tumanidagi urush nogironlarining "Put Staxanova" arteli urush nogironlari o'zaro yordam kassasiga har oyda 50 so'm o'tkazishga qaror qilishdi[25.B.45].

O'rganilayotgan davrda nogironlar kooperatsiyasi korxonalarini tomonidan urush nogironlarini ish bilan ta'minlash, ularning ijtimoiy himoyasini yanada ta'minlash borasida faol ishlar davom ettirildi. Shu bilan birga, kooperativ korxonalarni tugatish, ularning mol-mulkini davlat korxonalariga topshirish uchun zamin tayyorlandi[4.B.16]. 1953-yilgacha nogironlar artellari viloyat va respublika nogironlar kooperatsiyasi uyushmalari tomonidan birlashtirildi. 1953-yil 8-mayda Butunittifoq nogironlar kooperativ ittifoqi tugatildi va har bir ittifoq respublikasida savdo kooperatsiyasi Sovetlari va nogironlar kooperatsiyasi ittifoqlari bitta kengashga-Savdo kooperativlari kengashiga birlashtirildi.

1953-yilda artel korxonalarini milliyalashtirish va birlashtirish to'g'risida hukumat qarori chiqdi. Natijada ko'pchilik artellar zavod va ishlab chiqarish birlashmalariga aylantirildi. Tashkil etilgan davlat korxonalarida nogironlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yaxshilandi[5.B.53]. Biroq, mahsulotning xilma-xilligi iqtisodiyotni boshqarishning rejalashtirilgan tizimi ta'siri ostida pasaya boshladi. Shunga qaramay, XX asrning 50-80 yillarida mahsulot taqchilligi yuzaga kelgan do'konlarda yengil sanoat mahsulotlari aynan nogironlar artellari va nogironlarning ishlab chiqarishdagi ishtiroki tufayli mavjud edi.

Surxondaryoda ham 1950-1980 yillarda nogironlar jamiyatiga qarashli bir nechta ishlab chiqarish korxonalari faoliyat ko'rsatgan edi. Ilmiy tadqiqot davomida arxiv ma'lumotlari asosida shu narsa aniqlandiki, "Progress", "Qizil askar", "Yangi kuch", "Kuybishev", "Staxanov", "Oxunbobev", "Stalin", "Qo'chqor Turdiyev", "Taraqqiyot", "Rodina", "Pogranichnik", "Yangi turmush", "Voroshilov", "Usmon Yusupov" va "Qizil tuyachi" hunarmandchilik artellarida ko'plab II-III guruh nogironlari mehnat qilishgan[21.B.34]. Jumladan, Qalandarov E., Boboyev M.[20.B.20], Umbarov B., Boboyev D.[18.B.10], Samadov I.[22.B.40]lar sartarosh, Qo'ziyev S., Eshonqulov N., Qorayev E., Xudoynazarov R., Kabordin A., Grigorev M.lar temirchi[23.B.9], Jumayev O., Raxmonov P.lar tikuvchi, Isayev H., Mirzayev B., Voroshilov S., Ishmuhammedov A., Shukurov B., Ahmedov M., Shukurov A., Normatov M.lar etikdo'z, Ashrapov duradgor, To'ychiyev X. Bordonchi[19.B.12] bo'lib o'z mehnat faoliyatlarini davom ettirishgan. Ularning aksariyat ko'pchiligi Ikkinchi jahon urushi nogironlari hisoblanishadi. Bundan tashqari nogironlik artellarida qo'l mehnati asosida ko'rpa tikish, gilam, xo'jalik shiyotkalarini to'qish bilan shug'ullanganlar.

Surxondaryo viloyatida birinchi bor 1946-yili Denov shahridagi Said Otaliq madrasasi binosida nogironlar uchun kichik hajmdagi arqon sexi tashkil etildi[7.B.20]. Uning birinchi tashabbuskorlari Skachkov I.V. hamda Haydarov M. lar edi. 1950-yili korxona Denovdan Termiz shahriga ko'chirilib, arqon va supurgi sexlari ishga tushdi. 1953-yilda esa poyandoz sexi tashkil etildi [8.B.32]. Ko'rpa-to'shak tayyorlash ishlari 1964-yildan yo'lga qo'yildi. 1966-yili korxona ish faoliyatini bo'shab qolgan nogironlar uyida davom ettirdi[17.B.63].

Skachkov I.V. 1946-1951 yillarda direktorlik lavozimida ishlagan bo'lsa, 1951-yildan 1952-yilgacha Qo'chqorov I., 1952-yildan 1953-yil avgustgacha yana Skachkov I.V., undan keyin esa Toshpo'latov A. korxonaga rahbarlik qildilar[27.B.76]. 1954-yil dekabr oyida 15 nafar ko'zi ko'rni jamlab Jarqo'rg'on tumanida korxonaning filiali tashkil etildi va Qilich Tilovov unga boshliq etib tayinlandi. Filialning dastlabki ish faoliyati chiy tayorlashdan iborat bo'lgan[24.B.27].

1958-yil 1-iyulda kooperativ savdo artellariga a'zo bo'lgan hamda kooperativ ishlab chiqarish artellarida ishlaydigan barcha nafaqa yoshiga yetgan shaxslar uchun imtiyozlar belgilandi. Umumiy ustaxonalarda ishlaydigan nogironlari uchun ishlab chiqarish normalari sog'lig'ining holati va nogironlik darajasi hisobga olindi[17.B.63].

Xonaliyev A.E. rahbarlik qilgan 1972-1978 yillarda Termiz ko'zi ko'rlar ishlab chiqarish korxonasidagi yog'och dastgohlar metall dastgohlarga almashtirildi. 1979-1982 yillarda korxona ishchilari uchun 20 ta kvartirali turar joy binosi bunyod etildi hamda uzoq yillar mobaynida foydalanilgani tufayli yaroqsiz holga kelib qolgan transport vositalari yangisi bilan almashtirildi[3.B.112].

Ishchilarning mehnat sharoitlarini yaxshilash uchun ham birmuncha ishlar qilindi. Bo'yoq sexidagi quritish ishlari yaxshi yo'lga qo'yilmagan bo'lib, uni hal etish uchun quritish agregati sotib olindi va bo'yoq sexiga o'rnatildi. Biroq shu yillari ishlab chiqarishda katta yutuqlarga erishilmadi. Ayrim hollarda yillik rejalar bajarilmadi. 1975-yil yakunlariga ko'ra xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish hajmi bo'yicha reja bajarilmagan hamda 58 ming so'mlik mahsulot yetkazib berilmadi[16.B.124]. Bunga asosiy sabab, ishchi kuchi va xom ashyoning yetishmasligi bo'ldi. 1979-yilgi viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotida keltirilishicha Termiz shahar Ko'zi ko'rlar korxonasi besh oylik rejaga ko'ra mahsulotni realizatsiya qilish 105,2, yalpi mahsulot ishlab chiqarish 87,8, mehnat unumdorligi esa 98,3 foizni tashkil etgan bo'lsa, Sariosiyo korxonasida esa mahsulotni realizatsiya qilish 100,6, yalpi mahsulot ishlab chiqarish esa 97,7 va mehnat unumdorligi esa 114,3 foizni tashkil etdi[2.B.3].

Xulosa qiladigan bo'lsak, nogironlar kooperatsiyasi korxonalari tomonidan urush nogironlarini ish bilan ta'minlash, ularning ijtimoiy himoyasini yanada yaxshilash borasida ishlar amalga oshirilgan. Ushbu amalga oshirilgan ishlar bilan hukumat aslida kooperativ korxonalarni tugatish va mol-mulklarini davlatga o'tkazish uchun zamin tayyorlab kelgan. 1953-yil 8-mayda Butunittifoq nogironlar kooperativ ittifoqi tugatildi nogironlar kooperatsiyasi uyushmasi ham bitta kengashga-Savdo kooperativlari kengashiga birlashtirilgan. O'z faoliyatini davom ettirayotgan artellar zavod va ishlab chiqarish birlashmalariga aylantirildi. Davlat korxonalariida nogironlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yaxshilanganligi tufayli XX asrning 50-80 yillarida mahsulot taqchilligi yuzaga kelgan do'konlarda yengil sanoat mahsulotlari aynan nogironlarning ishlab chiqarishdagi ishtiroki tufayli mavjud bo'lganligi arxiv va davriy matbuot ma'lumotlari asosida o'rganildi. Shuningdek, viloyatda ilk bor nogironlar uchun Denovdagi Said Otaliq madrasasidagi

arqon sexining tashkil etilishi viloyat nogironlari uchun ishlab chiqarish korxonalarining keyingi faoliyati uchun dastlabki qadam bo'lganligi alohida ta'kidlash o'tish joizdir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 21 dekabrda "Nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bandligiga ko'maklashish hamda ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" PQ-57-son qarori. <https://lex.uz/docs/4535422>
2. "Lenin bayrog'i" gazetasi, 1979-yil 16-iyun.
3. Abdusolatova, E. S. (2022). Boysun-umumbashariy qadriyatlar beshigi. *pedagogs jurnali*, 12(2), 114-119.
4. Abdusolatova, Ergasheva Sayyora. "Surxondaryo viloyati iqtisodiy rivojlanishida Boysun an'anaviy hunarmandchiligining o'rni" *PEDAGOGS jurnali* 31.1 (2023): 10-17.
5. Abdusolatova, Ergasheva Sayyora. "The Role of Crafts in the Economy of Surkhan Oakh (In the Example of Cosibility)." *American Journal of Social and Humanitarian Research* 3.6 (2022): 51-54.
6. Dadamirzayeva G.A. 1946-1960-yillarda Farg'ona vodiysida ishlab chiqarish kooperativlari faoliyati, Farg'ona, 2022. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Diss. Avtoreferati, B.102.
7. Denov tumani davlat arxivi, 43-fond, 1-ro'yxat, 7-ish, 20-varaq.
8. Denov tumani davlat arxivi, 62-fond, 1-ro'yxat, 16-ish, 32-varaq.
9. Ergasheva S. A. The history of surkhan doppies (skullcups) and the characteristics of this folk craft // *American Journal of Social and Humanitarian Research*. – 2020. – T. 1. – №. 6. – C. 7-13.
10. Ergasheva, Sayyora Abdusolatova. "History of baisun silk knitting factory." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.5 (2021): 581-585.
11. Э.С. Абдусоатовна. The significance of traditional craftsmanships in the economic development of local industry enterprises of surkhondaryo region. *Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)* 4 (4), 277-283.
12. Isaev, A., S. Ergasheva, and O. Isaev. "Termez culture in IX-XII centuries." *T: New Age Generation* (2001).
13. Nazarov P. N. Promislovaya kooperatsiya RSFSR i ekonomicheskaya politika... – S. 1.
14. Pass A. A. Trud invalidov v ekonomike 1950-x godov: obuza ili spetsificheskiiy resurs (na primere promislovix kooperativov Yujnogo Urala) // *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. - 2014. №12 (341). – S. 75.
15. Pisarenko E.YE. Aleksandr Dmitriyevich Syurupa // *Voprosi istorii*. 1989. №5.
16. Sipkina M. A. Razvitiya promislovoy kooperatsii Uzbekistana... – C. 144.
17. Surxondaryo viloyat davlat arxivi 45-fond, 1-ro'yxat, 1830-ish, 124-varaq.
18. Surxondaryo viloyat davlat arxivi 526-fond, 1-ro'yxat, 34-ish, 63-varaq.
19. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 322-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 10-varaq.
20. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 322-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 12-varaq.

21. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 322-fond, 1-ro'yxat, 17-ish, 20-varaq.
22. Termiz shahar shaxsiy tarkib hujjatlari arxivi, 457-fond, 2-ro'yxat, 34-ish, 76-varaq.
23. Ergasheva, S. A. (2020). CRAFT OF SURKHANOAKH FROM THE HISTORY OF DEVELOPMENT. *Theoretical & Applied Science*, (7), 56-59.
24. Ergasheva, S. A. (2021). History of baisun silk knitting factory. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 581-585.
25. Ergasheva, S. A. (2020). The history of surkhan doppies (skullcups) and the characteristics of this folk craft. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 1(6), 7-13.
26. Abdusoatovna, E. S. (2023). SURXONDARYO VILOYATI IQTISODIY RIVOJLANISHIDA BOYSUN AN'ANAVIY HUNARMANDCHILIGINING O'RNI. *PEDAGOGS jurnali*, 31(1), 10-17.
27. Abdusoatovna, E. S. (2022). BOYSUN-UMUMBASHARIY QADRIYATLAR BESHIGI. *PEDAGOGS jurnali*, 12(2), 114-119.
28. Холманова, Ф. У. (2020). О роли предприятий легкой промышленности в экономике Сурхандарьи. *Бюллетень науки и практики*, 6(12), 483-486.
29. Rahmonov, M. (2023). TRADITIONAL LIFESTYLE OF THE TOKCHI PEOPLE OF SURKHAN OASIS. *Modern Science and Research*, 2(4), 720-722.
30. Rahmonov, M. (2023). Surxon vohasi toqchi qavmlari hududiy joylashuvining ilmiy tahlili. *Марказий Осиё тарихи ва маданияти*, 1(1), 341-344.
31. To'Rayev, S. G. O. G. L., & Raxmonov, M. X. O. G. L. (2022). BX KARMISHEVA TADQIQOTLARIDA SURXON VOHASI YUZ URUG'LARINING ETNIK TAVSIFI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 43-51.
32. Холманова, Ф. У. (2019). СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ, КАК НАУКА И УЧЕБНЫЙ ПРЕДМЕТ. *Интернаука*, (3-1), 30-32.
33. Холманова, Ф. У. ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ. *ЎТМИШГА НАЗАР*, 436.
34. Habibullo o'g'li, R. M. (2023). SURXON VOHASI TOQCHI QAVMINING AN'ANAVIY TURMUSH TARZI.